

ADAM SZPOTAŃSKI

Centrum Badania Historii „Solidarności” i Oporu Społecznego w PRL

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

<https://orcid.org/0000-0003-3861-2304>

Odnaleziona dokumentacja organów w kościele pw. św. Bonifacego w Zgorzelcu

Die wiedergefundene Dokumentation des Orgelwerkes in der St. Bonifatius-Kirche in Görlitz-Oststadt

Poniższy tekst w wersji oryginalnej (w języku niemieckim) wraz z tłumaczeniem w języku polskim przedstawia przykładowe fragmenty korespondencji przeprowadzonej w latach 1939–1944 pomiędzy:

1. ks. dr. A. Bollmannem – proboszczem parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Görlitz,
2. Rudolfem Lippertem – dyrygentem chóru parafialnego,
3. przedstawicielami zarządu synagogi w Görlitz,
4. Bruno Schlagiem – budowniczym organów, który przeprowadził ekspertyzę instrumentu na zlecenie gminy żydowskiej w Görlitz,
5. firmą Hermanna Eule z Bautzen, mającą za zadanie przeprowadzić remont instrumentu.

Ponadto w materiale źródłowym znajduje się – w formie załączników – dokumentacja zawierająca szczegółowy opis instrumentu organowego wraz z przeprowadzonymi naprawami.

Na temat odnalezienia źródeł istnieją dwie hipotezy. Pierwsza opiera się na podstawie adnotacji archiwisty. Zgodnie z nią dokumenty zostały odnalezione w czasie remontu konfesjonału. Druga hipoteza jest pochodną relacji ówczesnego proboszcza parafii św. Bonifacego w Zgorzelcu – ks. prałata Jan Mycka. Podobno dokumenty te znajdowały się w archiwum parafialnym, lecz były zde-

kompletowane i po latach zostały zebrane w jednym skoroszycie. Tak czy inaczej, ułożeniem dokumentów zajął się Michał Zarębski w styczniu 2006 r., który to właśnie zamieścił adnotację na okładce skoroszytu. W skład tejże jednostki wchodzi 19 dokumentów w formie maszynopisu. Na nielicznych kartach umieszczono odręczne adnotacje, np. osób, do których skierowana była owa korespondencja. Obecnie skoroszyt znajduje się w Archiwum Parafii pw. św. Bonifacego w Zgorzelcu.

W niniejszym opracowaniu zaprezentowane zostaną cztery przykładowe dokumenty (zgodnie z kolejnością, w jakiej znajdują się w skoroszycie):

- dokument nr 1 – list Hermanna Eulego do Rudolfa Lipperta z 22 czerwca 1944 r.,
- dokumenty nr 2 i 3 – listy przedstawicieli zarządu synagogi w Görlitz do proboszcza parafii pw. Krzyża Świętego w Görlitz z 17 i 27 lutego 1939 r.,
- dokument nr 4 – list proboszcza parafii pw. Krzyża Świętego do budowniczego instrumentu.

W „noc kryształową” (*Kristallnacht*), tj. z 9 na 10 listopada 1938 r., dokonano pogromu ludności żydowskiej na terenie Rzeszy i Austrii. Jego wynikiem było m.in. spalenie 171 synagog. Zniszczono prawie wszystkie żydowskie cmentarze, zabrano znaczną część mienia żydowskiego, szczególnie wykonanego z żelaza i innych metali, jaki rekwirowały organy centralne Rzeszy¹. Ponadto zatrzymano 26 tys. osób, których deportowano do obozów koncentracyjnych. W noc pogromu straciło życie 91 Żydów. Synagoga w Görlitz, jako jedyna na zachód od Nysy Łużyckiej aż do Saksonii, nie została wówczas zniszczona. Zarząd gminy żydowskiej zmuszony został jednak do zapłacenia wysokiego podatku (haraczu). Ponieważ wspólnota nie posiadała żądanej kwoty, zdecydowała się na sprzedaż uszkodzonych organów znajdujących się w synagodze w Görlitz. Zostały one odkupione przez ówczesnego proboszcza parafii pw. Krzyża Świętego w Görlitz (*Pfarrei Heilig Kreuz*) i przeznaczone do kościoła pw. św. Bonifacego we wschodniej dzielnicy miasta (*St. Bonifatius Pfarrei Görlitz-Oststadt*). Kościół ten był wówczas filią tejże parafii i jednocześnie pełnił funkcję kościoła garnizonowego. Oprócz samych organów, przedstawiciele synagogi zaproponowali również sprzedaż mebli oraz innych przedmiotów będących własnością gminy żydowskiej².

¹ Urząd Rzeszy ds. Metali (*Reichsstelle für Eisen und Metalle*) – urząd kontrolny utworzony 1 stycznia 1934 r. przy Izbie Niemieckich Rzemieślników Rzeszy. Współpracowały z nim urzędy Pełnomocnika Rzeszy ds. Metali, Mistrza Rzemiosła Rzeszy, Mistrza Cechu Rzemiosła Instrumentów Muzycznych Rzeszy i Konserwatora Zabytków przy Ministerstwie Rzeszy ds. Nauki, Wychowania i Oświaty. Por. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/dzwon-czy-zlom,5529.pdf> (3.11.2020 r.).

² Adam Szpotański. 2020. *Parafia pw. Św. Bonifacego w Zgorzelcu. Pfarrei St. Bonifatius in Zgorzelec*. Zgorzelec – Legnica: Diecezjalne Centrum Edukacyjne w Legnicy, 27.

Dokument nr 1

Hermann Eule
Orgelbauanstalt

Bautzen, den 22. Juni 1944

An Herrn
Rudolf Lippert
Chorleiter an St. Bonifatius
Görlitz, Moltkestraße 19

Sehr geehrter Herr Lippert!

In der Beilage überreiche ich Ihnen mein Kostenvoranschlag über die Umdiesponierung des Orgelwerkes in der St. Bonifatius-Kirche zu Görlitz. Ich sehe nun der weiteren Entscheidung über den Umdisponierungs-Plan entgegen.

Ich möchte Sie auf folgendes aufmerksam machen. Sofern die Meldung an die Reichsstelle Eisen und Metalle [in] Berlin erfolgt ist, muss um Bewilligung nachgesucht werden, ob der Umdisposition nichts im Wege steht. Sie müssen darauf hinweisen, dass seine unrechtmäßige Entfernung von Metallwerten bei der Umdisponierung nicht erfolgt und das Orgelwerk erhalten bleibt. Ferner, dass das Orgelwerk in seiner heutigen dispositionellen Betonung dem orchestralen Klangcharakter entspricht und den ihm jetzt gestellten Aufgaben in der Wiedergabe alter und neuer Meister nicht mehr gerecht wird. Sie bitten daher, dass dem Umbauprojekt zugesprochen.

Mit deutschem Gruß!
Herman Eule

[Tłumaczenie]

Hermann Eule
Zakład Organmistrzowski

Budziszyn, 22 czerwca 1944 r.

Pan Rudolf Lippert
dyrygent chóru przy kościele św. Bonifacego
Görlitz, Moltkestraße 19

Wielce szanowny Panie Lippert!

W załączeniu przesyłam Panu sporządzony przeze mnie kosztorys translokacji organów na potrzeby kościoła św. Bonifacego w Görlitz. Oczekuję dalszych dyspozycji dotyczących przedłożonego planu.

Chciałbym zwrócić Pańską uwagę na następujące sprawy: o ile nastąpiło już zgłoszenie w Urzędzie Rzeszy ds. Metali w Berlinie, należy niezwłocznie zabiegać o stwierdzenie braku jakichkolwiek przeszkód na drodze ku translokacji. Musi Pan argumentować, iż w przypadku translokacji nie dojdzie do niezgodnego z prawem uszczerbku na wartości metali i że maszyneria organowa pozostanie nienaruszona. Dodatkowo instrument, przy obecnych zasadach kształtowania dyspozycji, odpowiadając brzmieniowo charakterem orkiestrze, nie sprostą już stawianym przed nim współcześnie zadaniom odtworzenia utworów starych i nowych mistrzów. Z tego względu prosi Pan o wyrażenie zgody na przebudowę.

Z niemieckim pozdrowieniem!³

Hermann Eule

Dokument nr 2

Görlitz, den 17. Februar 1939

An das

Katholische Pfarramt Görlitz

Görlitz, Struvestr. 19

Wir kommen heute auf Ihre Anfrage bezüglich des Verkaufs unserer Orgel zurück. Wir haben dieselbe von dem Erbauer durchsehen lassen, und von ihm eine Abschätzung erbeten. In der Annahme, dass Sie für das Werk noch Interesse haben, senden wir Ihnen die Aufstellung zu und erbitten baldmöglichsten Bescheid, ob Sie Reflektant auf diese Orgel sind. Wir hörten von Herrn Rechtsanwalt Brüll, dass Ihr Interesse weiter besteht. Wir würden uns sehr freuen, Sie als Abnehmer dieses Orgelwerks zu sehen. Wir würden die Orgel vollständig instandsetzen lassen.

Ehe wir andere Schritte unternehmen, möchten wir Ihren Bescheid nach Möglichkeit abwarten, und hoffen, dass uns derselbe bald zugeht.

Falls Sie auch noch für Einrichtungsgegenstände Interesse haben (Aktenschrank, Bänke, Gummi-Abtreter, Waschbecken etc.) bitten wir höflichst uns bald zu benachrichtigen.

Mit vorzüglicher Hochachtung
Vorstand der Synagogengemeinde Görlitz

³ Typowy zwrot pozdrowienia w czasach rządów Adolfa Hitlera.

[Tłumaczenie]

Görlitz, 17 lutego 1939 r.

Do
biura parafialnego w Görlitz
Struvestr.19

W związku z Państwem zapytaniem w sprawie sprzedaży naszych organów udzielamy niniejszym odpowiedzi. Przeglądu instrumentu dokonał jego budowniczy, którego poprosiliśmy również o wycenę. Zakładając, że ciągle jeszcze pozostają Państwo zainteresowani kupnem, przesyłamy wyszczególnienie kosztów z prośbą o jak najszybszą odpowiedź, czy potwierdzenie chęć zakupu organów. Słyszeliśmy od adwokata Brüllla, że ciągle jeszcze jest Ksiądz zainteresowany zakupem. Ucieszyłaby nas bardzo możliwość przekazania instrumentu właśnie Księdzu. Całościowy przegląd techniczny zlecimy sami.

W miarę możliwości wstrzymamy się przed poczynieniem innych kroków, czekając na odpowiedź i ufając, że nadejdzie ona szybko.

Gdyby był Ksiądz zainteresowany dodatkowymi sprzętami (szafa na akta, ławki, gumowa wycieraczka, umywalka itd.), prosimy o niezwłoczne nas poinformowanie.

Z wyrazami najwyższego szacunku
zarząd gminy żydowskiej w Görlitz

Dokument nr 3

Görlitz, den 27. Februar 1939

An Herrn
Pfarrer Dr. Bollmann
Görlitz
Katholisches Pfarramt
Sehr geehrter Herr Pfarrer!

Unter Bezugnahme auf das mit Ihnen soeben geführte Telefongespräch übersenden wir Ihnen anbei Durchschlag der Aufstellung, welche uns die Firma Bruno Schlag [in] Schweidnitz zuzugehen ließ.

Die Instandsetzungsarbeiten kosten 490 RM um die sich der Preis ermäßigen würde, falls Sie diese Arbeiten selbst ausführen ließen.

Wir würden uns freuen, bald von Ihnen zu hören.

Mit vorzüglicher Hochachtung Synagogen-Gemeinde Görlitz

[Tłumaczenie]

Görlitz, 27 lutego 1939 r.

Do urzędu parafialnego w Görlitz

Szanowny Księżu Proboszczu!

W nawiązaniu do właśnie przeprowadzonej rozmowy telefonicznej przesyłamy Księdzu kopię kosztorysu dostarczonego nam przez firmę Brunona Schlaga ze Świdnicy.

Prace naprawcze wyniosą 490 marek. O taką kwotę ulegnie obniżeniu cena, o ile zleci Ksiądz wykonanie tych prac we własnym zakresie.

Będziemy wdzięczni za szybką odpowiedź w tej sprawie.

Z wyrazami ogromnego szacunku
żydowska gmina w Görlitz

Dokument nr 4

Kath. Pfarramt

Hl. Kreuz

Görlitz, den 13. März 1939

An die

Orgelbauanstalt Bruno Schlag

Schweidnitz

Sehr geehrter Herr Schlag!

Die Abschätzung der alten Orgel der hiesigen Synagoge durch eine andere Orgelbauanstalt nennt einen wesentlich niedrigeren Wert als Sie. Sie konnten freilich nicht wissen, dass wir die Orgel, wie sie jetzt da steht, nicht gebrauchen können. Die beiden Kästen, in denen das eine Manual untergebracht ist, sind für uns unmöglich, ebenso nehme ich den jetzigen Motor als für eine Orgel ungeeignet und veraltet nicht an. Von der ganzen Orgel können wir vorläufig nur das Manual in dem großen Hauptstück und das Pedal aufstellen, das zweite Manual legen wir uns zum späteren Einbau hin. Die ganze Orgel ist also nur nach dem Materialwert zu beurteilen.

Nach diesen Darlegungen bitte ich im Auftrag von Herrn Cohn um eine neue unverbindliche Abschätzung, die Sie mir bitte zuschicken möchten.

Ergebenst Ihr Dr. Bollmann

[Tłumaczenie]

Parafia katolicka pw. Świętego Krzyża
w Görlitz

Görlitz, 13 marca 1939 r.

Zakład organmistrzowski Brunona Schlaga
Schweidnitz [Świdnica]
Szanowny Panie Szlag!

Przeprowadzona przez inny zakład organmistrzowski wycena starych organów tu-tejszej synagogi opiewa na o wiele niższą kwotę niż ta podana przez Pana. Z pew-nością nie mógł Pan wiedzieć, iż organów w obecnym ich stanie nie możemy użyt-kować. Nie nadają się dla nas obydwie skrzynie, które stanowią obudowę jednego z manualów. Nie przyjmę również – jako nieodpowiedniej dla organów i przesta-rzałej – obecnej traktury [dosł. silnika]. Z całych organów możemy na razie zain-stalować jedynie manual w części głównej oraz pedał, drugi manual przechowamy do późniejszej instalacji. Wartość całych organów ogranicza się więc jedynie do kosztów materiału.

Po powyższych wyjaśnieniach proszę z polecenia pana Cohna o przesłanie nowej, niezobowiązującej wyceny.

Z wyrazami oddania wasz dr Bollmann

*

Publikacja fragmentów powyższych dokumentów ma na celu ukazanie pro-cesu, dzięki któremu organy znalazły się w kościele pw. św. Bonifacego w Zgo-rzelcu. Na ich podstawie możemy po części poznać nastroje, jakie towarzyszyły wówczas mieszkańcom Görlitz, a także poznać walory i dyspozycję używanego po dzień dzisiejszy instrumentu. Ponieważ organy należały pierwotnie do gminy żydowskiej, nietypowym wydaje się fakt, iż zgodzono się na to, aby umieścić je w niemieckim kościele garnizonowym. Powyższa publikacja materiałów źródło-wych stanowi część szerszego opracowania dotyczącego historii miasta Görlitz – Zgorzelca, a także dziejów parafii pw. św. Bonifacego w Zgorzelcu, nad którymi trwają obecnie prace redakcyjne.

